

اصطلاحات، ضرب المثل‌ها و باورهای عامیانه در اشعار سنایی

فاطمه الهامی

استادیار دانشگاه دریاوردی چابهار

او به خصوصیات زبانی طبقات عامه نیز می‌باشد. همچنین، توجه سنایی به باورها و عقایدی که میان عامه مردم رایج بوده است، لحن جدی و موعظه‌آمیز و مفاهیم عرفانی دشوار و پیچیده او را برای مردم، آشنا و دلپسند می‌سازد.

در این نوشتار پس از ارائه نمونه‌هایی از مثل‌های رایج فارسی در اشعار سنایی به ذکر نمونه‌هایی از اصطلاحات عامیانه، که تا به امروز بر زبان گفتاری مردم جاری است، می‌پردازیم و در پایان، به پاره‌ای از باورها و عقاید خرافی در شعر وی اشاره خواهیم داشت.

سنایی و ضرب المثل‌های فارسی

مثل یکی از جلوه‌های فرهنگ عامه و آینه افکار، عادات و فرهنگ مردم یک جامعه در طول زمان است. «مثل علاوه بر ضبط و حفظ بعضی از وقایع تاریخی و افسانه‌ها و حکایات، مقداری از لغات و اصطلاحات زبان را هم ضبط و در انجام این خدمت با شعر همکاری می‌کند.» (بهمنیر، ۱۳۲۹: ۴)

نتیجه بررسی ضرب المثل‌ها در شعر سنایی حکایت از فراوانی کاربرد این عناصر در آثار وی دارد و نشان می‌دهد که او از «معدود شاعرانی است که بسیاری از ابیات و مصاریع و اصطلاحاتش به صورت

کلیدواژه‌ها: سنایی، ضرب المثل، اصطلاحات عامیانه، باورهای خرافی

مقدمه

ادبیات عامه و یا فرهنگ توده، مجموعه آداب و رسوم، ضرب المثل‌ها و اعتقاداتی است که از اندیشه‌ها، باورها و نوع زندگی و علایق ملتی شکل گرفته است که در طول تاریخ هزار ساله خود آن را پذیرفته و بدان سخن گفته‌اند. «بسیاری از مردم‌شناسان ادبیات عامه را آیین شویو تفکر و ارزش‌های فرهنگی ملت‌ها می‌دانند.» (میرصادقی، ۱۳۷۳: ۸-۷) توجه به این مقوله فرهنگی، که در ذهن و زبان مردم نقش بسته و دوام آن با بقای آدمی پیوند یافته است، در آثار مکتوب، از جمله آثار سنایی، نمود فراوانی یافته است.

حکیم سنایی غزنوی از شاعران قرن پنجم و ششم هجری قمری از نخستین شاعران بزرگ ایرانی است که با وارد کردن بسیاری از امثال و حکم در اشعارش، جواز ورود آن‌ها را به شعر فارسی صادر کرد. با نگاهی به مجموعه‌های امثال و حکم درمی‌یابیم که بسیاری از مثل‌های کنونی فارسی به‌طور مستقیم یا تلویحی برآمده از آثار او هستند. از طرفی، کاربرد فراوان لغات و اصطلاحات عامیانه در شعر او علاوه بر اینکه نشان از صمیمیت گفتار وی با مخاطبانش دارد، حاکی از توجه

چکیده

آثار برجسته ادبی ما مشحون از الفاظ، اصطلاحات، امثال و باورهایی هستند که از گذشته‌های دور به‌جا مانده‌اند. وجود این ویژگی در منابع ادبی، حاکی از گستردگی فرهنگ عامه و تأثیر آن بر غنای زبان فارسی است.

سنایی در پاره‌ای از اشعارش به‌طور مستقیم و با صراحت به مثل معروفی که گویا در عصر او بسیار زبازد عام و خاص بوده است، اشاره می‌کند و حتی با کاربرد واژه «مثل» یا «راست گفته‌اند» و... در شعر به رواج و معروفیت آن اذعان می‌کند

سنایی غزنوی در زمره نخستین شاعران

بزرگ ایران است که امثال و حکم، اصطلاحات و باورهای عامیانه بسیاری در شعر او وجود دارد. این مقاله آثار سنایی را از این زاویه مورد بررسی قرار می‌دهد تا دبیران محترم ضمن آشنایی با اندیشه‌های او به ویژگی‌های زبانی و گفتاری مردم و باورها و عقاید خرافی عصر او واقف شوند و با کسب شناخت بیشتر از این شاعر، در جریان تدریس به تبیین دیدگاه‌های گوناگون وی بپردازند.

برگ بی‌برگی نداری، لاف درویشی مزین
(دیوان: ۵۶۷)

- چو دزدی با چراغ آید گزیده‌تر برد کالا
چو علم آموختی از حرص آنکه ترس
کاندر شب

چو دزدی با چراغ آید گزیده‌تر برد کالا
(دیوان: ۲۵۲)

- هیچ دانا، بچه‌بط را نیاموزد شنا
جود و احسان تو بی‌آمیزش آموزش
است

هیچ دانا بچه‌بط را نیاموزد شنا
(دیوان: ۱۸۵)

کاربرد فراوان لغات، کنایات و اصطلاحات عامیانه در شعر سنایی نشان از تسلط او بر زبان عامه و صمیمیت گفتار وی با مخاطبانش دارد و در سادگی و روانی کلام او بسیار اثرگذار بوده است

۴. آوردن ابیاتی نغز و روان که خود در حکم مثل‌اند.

برخی از ابیات سنایی به لحاظ شیوایی بیان و سهل‌الوصول بودن معنی و مضمون، ضمن اینکه بیانگر یک اندیشه کلی هستند، به قدری ساده، روان و با ایجاز هنرمندانه سروده شده‌اند که حکم مثل سایر را دارند. **رادویانی** در «ترجمان البلاغه» این امر را نشانه بلاغت می‌شمارد: «یکی از جمله‌های بلاغت آن است کی (که) شاعر اندر بیتی حکمتی گوید، آن را به راه مثل بؤد.» (رادویانی: ۱۹۴۹: ۸۴)

بد کسی دان که دوست کم دارد
زو بتر، چون گرفت بگذارد
(حدیقه: ۴۴۸)

چون به سنگ اندرون بود گوهر
کس نداند که قیمتش چند است
(دیوان: ۱۱۷۹)

هر کجا کور دیده‌بان باشد
لاجرم گرگ سر شبان باشد
(حدیقه: ۵۸۰)

دنباله مطلب در وبگاه نشریه

ضرب‌المثل در زبان فارسی جاری است و هر روزه مورد استفاده مردمی قرار می‌گیرد که نمی‌دانند از حکیم غزنوی است. (سنایی، ۱۳۸۷: ۱۳۸)

باسخن‌های سنایی خاصه در زهد و مثل فخر دارد خاک بلخ، امروز بر بحر عدن
(دیوان: ۵۶۶)

در این بخش، مثل‌های رایج در زبان سنایی را در بخش‌های زیر به تفکیک مورد بررسی قرار می‌دهیم.

۱. صراحت‌شاعر به ذکر مثل در شعر؛ سنایی در پاره‌ای از اشعارش به طور مستقیم و با صراحت به مثل معروفی که گویا در عصر او بسیار زبازد عام و خاص بوده است، اشاره می‌کند و حتی با کاربرد واژه «مثل» یا «راست گفته‌اند» و... در شعر به رواج و معروفیت آن اذعان دارد. این ویژگی در شعر سنایی بیانگر تسلط و احاطه او بر دقائق و لطایف زبان فارسی و مثل‌های رایج در عصر اوست:

این مثل در زمانه معروف است
که عمل‌ها به وقت موقوف است
(حدیقه: ۶۱۵)

حالم این است و حرص عشقم این
راست گفتند کالجنون فنون
(دیوان: ۹۴۵)

مَثَل است این که در عذاب‌کده
حد زده به بُود که بیم زده
(حدیقه: ۳۸۷)

۲. آوردن مثل‌هایی که هنوز هم در زبان فارسی کاربرد دارند؛

شاعر در برخی ابیات به مثل‌های پرکاربرد فارسی اشاره کرده و معمولاً در یک مصراع به ذکر هر یک از آن‌ها پرداخته است:

- آواز دهل شنیدن از دور خوش است
(رجب‌زاده، ۱۳۷۲: ۳۹)

ملک را قهر و لطف انباز است
ورنه همچون دهل پر آواز است
(حدیقه: ۵۸۳)

- از کوزه همان برون تراود که در اوست
زانکه از کوزه به هر عادت و خو
بتراود گلاب و سرکه در او

(حدیقه: ۵۷۱)

- خانه‌ای را که دو کدبانوست خاک
تا زانوست. معادل آشپز که دو تا شد...
(رجب‌زاده، ۱۳۷۲: ۲۸)

خاک‌یابی ز پای تا زانو
خانه‌ای را که دوست کدبانو
(حدیقه: ۵۰۹)

- زیره به کرمان بردن (رجب‌زاده، ۱۳۷۲: ۱۶۶)

خرده نبود بضاعت زیره
سوی کرمان بریم بر خیره
(حدیقه: ۶۳۳)

۳. استفاده از تمثیل؛

یکی از اصطلاحات نزدیک به مثل، تمثیل و تشبیه تمثیل است. **سبروس شمیسا** می‌گوید: «تمثیل حاصل ارتباط دوگانه بین مشبه و مشبه‌به است...» (شمیسا، ۱۳۷۳: ۱۰۵). به‌کارگیری این نوع مثل‌ها نوعی معادله‌سازی را به یاد می‌آورد که آغازگر نوعی کاربرد تمثیل و اسلوب معادله است. به این معنی که شاعر برای اثبات کلام خود و تبدیل معقولی به محسوس، مفهومی کلی را در بیت از طریق زبان تمثیل، تبیین و توصیف می‌کند:

- اندر این ملک چو طاووس به کار است
مگس

ور چه خوبی، به‌سوی زشت به خواری
منگر

کاندر این ملک چو طاووس به کار است
مگس
(دیوان: ۴۵۷)

- برگ بی‌برگی نداری لاف درویشی مزین
پای این مردان نداری، جامه ایشان
مپوش